

ГОРДІСТЬ НАШОЇ ПЕДАГОГІКИ

Протягом тривалого часу Костянтина Дмитровича Ушинського вважали, перш за все, російським педагогом. Насправді ж вся його життєдіяльність нерозривно пов'язана з Україною, його батьківщиною. Ушинський називав себе українцем, любив Україну, як Вітчизну, пишався своїм народом, його культурою, традиціями.

У енциклопедичному довіднику «Чернігівщина» читаємо, що Ушинський — російський педагог-демократ народився в Тулі.¹ Подібне зустрічаємо і в інших джерелах. Професори С. Х. Чавдаров і М. Ф. Даденков² відзначають, що Ушинський народився 3 березня (18 лютого за ст. ст.) 1824 р. у Богданці поблизу Новгород-Сіверського в родині дрібномаєткового дворянина, садиба якого була розташована на високому березі Десни. Переважають думки авторів енциклопедій про народження Ушинського в Тулі (точна дата народження за ст. ст. 19 лютого), де його батько ветеран Вітчизняної війни 1812 року, працював у казенній палаті. Раннє дитинство його минуло в с. Богданці, тоді Новгород-Сіверського повіту, куди переїхала сім'я. Зараз цей населений пункт належить до Шосткинського району Сумської області.

Початкову освіту дістав дома у своєї матері — Любові Степанівни, яка померла, коли синові ще не минуло й дванадцяти років. Середню освіту здобув у Новгород-Сіверській гімназії, що тоді вважалася престижним навчальним закладом. Очоловав гімназію професор класичних мов Тимковський, який запалював своїх вихованців передовими ідеями гуманізму і любов'ю до мовознавства. Саме тут у молодого Ушинського виник інтерес і потяг до наукової діяльності.

У шістнадцять років він стає студентом юридичного факультету Московського університету, який закінчив 1844 року. Батько збіднів, і студент Ушинський приватними уроками заробляє на життя, створює суворий режим для навчання, а після закінчення його — для самоосвіти на звання магістра. З 1846 р. перебував на посаді професора з Ярославсько-Демидовському юридичному ліцеї, з якої звільнений 1849 р. «за шкідливий вплив». Переїхав до Петербурга, де кілька років працював дрібним урядовцем у департаменті Міністерства внутрішніх справ, наполегливо вивчав англійську мову, вдосконалював знання німецької та французької.

У цей час займається перекладами з іноземних мов для редакції «Современника», пише статті. Виснажлива праця, нічна робота підточили його здоров'я. Лише щасливий випадок — зустріч з колишнім директором Ярославського ліцею, тоді директором Гатчинського сирітського інституту — дав йому змогу 1854 р. вийти на педагогічну ниву: влаштувавшись викладачем, а згодом інспектором цього інституту. У 1859—62 роках працював інспектором Смольного інституту шляхетних дівчат, заснованого Катериною II. Тут здійснив ряд реформаторських перетворень, запровадив вивчення природознавства, фізики, географії, рідної мови. Наступні п'ять років К. Д. Ушинський перебував у Швейцарії, куди його відрядили для вивчення справи народної освіти і для лікування. Воно було науково-плідним, посилило його патріотизм.

У Петербурзі, куди він повернувся, стан здоров'я погіршився. Вийшов до Австрії, звідки порадили переїхати до Криму, де пробув усю весну 1870 року. Оселився у Києві, де ще раніше думав жити остато-

чно. Восени здоров'я знову погіршало. Їдучи до Криму, він тяжко захворів і вночі з 3 на 4 січня 1871 року (20 на 21 грудня 1870) в Одесі помер. Похований у Видубецькому монастирі над Дніпром.

Наукова спадщина К. Д. Ушинського була і залишається предметом суперечок, плюралістичних оцінок. Так, прихильники «європоцентризму» намагаються зобразити його педагогічні погляди як механічне повторення того, що дала Європа, котра нібито завжди була «центром цивілізації», науки і культури. Принижуючи заслуги, вони замовчують той факт, що Ушинський рішуче виступав проти схиляння перед Заходом, водночас високо цінував досягнення педагогіки Англії, Франції, Німеччини, Швейцарії, робив їх критичний аналіз.

У статті «Одна з тасмних сторін німецького виховання» Ушинський критикував педагогічні доктрини, що намагалися теоретично виправдати другосортність і убозтво тодішньої жіночої школи, рішуче відстоював рівноправність жінки не лише в освіті, а й в усіх галузях життя. У Німеччині тодішня жіноча освіта була досить застарілою, вимагала докорінної перебудови. Педагог сподівався і вірив, що у нас «виробиться більш гуманний, більш християнський план жіночого виховання, ніж у Німеччині».³

Перу педагога належать такі твори: «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології», «Про користь педагогічної літератури», «Про народність у суспільному вихованні», «Праця в її психологічному і виховному значенні», підручники-хрестоматії «Дитячий світ» і «Рідне слово», «Керівництво до викладання за «рідним словом». У Швейцарії він активно працював над педагогічною антропологією, яка стала в Росії першою капітальною працею з проблем виховання.

ПЕДАГОГ-НОВАТОР

Новітні відомості⁴ свідчать, що Ушинський був педагогом-новатором. Ідеї вченого про народність освіти, демократичні принципи її організації не мали нічого спільного ні зі слов'янофільськими, ні із західницькими поглядами, а відповідали загальному піднесенню Росії та України. Наслідуючи заклик М. І. Пирогова про перебудову виховання й освіти, він став основоположником народної школи. В цілому йшов попереду світової педагогічної думки свого часу, обґрунтував ряд нових оригінальних педагогічних положень, котрі якісно відрізнялись від західноєвропейських систем і принципів. Провідний його девіз: «Принести якнайбільше користі моїй батьківщині — ось єдине завдання мого життя». Не копіював попередників і сучасників, а творив новації педагогічної думки.

Девіз Коменського «Все повинно відбуватися природно, хай насильство буде відокремлене від діла» став провідною думкою його педагогічних ідей. Дидактику вважав мистецтвом навчання, наголошував, що людину потрібно формувати цілеспрямовано, не віддавати дітей на самоплив, бо без виховання людина стає твариною. Школа — це майстерня, у якій юні душі спрямовуються до добродіяння, учитель учить, діти навчаються. Його положення, щоб діти завжди були зайняті серйозною справою або розвагами, не віддавались бездіяльності, знайшли свій яскравий вияв у творі Ушинського «Праця в її психічному і виховному значенні», бо в лакействі і бездіяльності «псується голова, серце і моральність», «бездіяльність є мати всіх пороків».⁵

Взагалі у педагогічних поглядах Ушинського багато спільного з поглядами Коменського, але вони самобутні, оригінально самостійні. Це насамперед гуманізація і демократизація освіти, навчання рідною мовою, загальність і народність освіти, класно-урочна система, дидактичні принципи тощо.

Відносно світогляду педагога були різні точки зору. У період сталінізму писалось про його атеїстичні та матеріалістичні позиції, замовчувалась причетність до релігії. Парадокс полягає в тому, що він світ розумів як реальне буття, звертав увагу на унаочнення і живе споглядання у навчанні, але бога не відкидав, апелював до нього як до авторитета для віруючих. Тодішня релігійність обумовила те, що книги для дітей, посиляючись на релігійні тексти, писав у стилі віри, наголошував на моральному змісті.

У листах про педагогічну подорож до Швейцарії (лист третій) відзначається, що релігія міститься не лише у катехизисі і святій історії, а й у «житті людини». Для дітей в оповіданнях із їх життя більше релігії, ніж на сторінці катехизиса, який визубрюється напам'ять і ніякого сліду не залишає у серці.

Суперечність світоглядних позицій відображена, зокрема, у підсумках другого тому «Людина як предмет виховання». Мислитель-педагог пише, що питання про душу залишилось нерозв'язаним, а саме поняття душі рівносильне поняттю матерії, як йото пряма і необхідна протилежність. Поверховість аналізу психофізичних явищ приводить або до ідеалістичного, або до матеріалістичного погляду на людину, а більш уважний підхід скрізь «вказує на двоякість нашої природи, на два взаємодіючих начала». А це не що інше як дуалізм, наслідування Декарта, бо далі зазначається, що не свідомість «становлять сутність душі, а погоджене нею прагнення до діяльності, до життя, для якого і сама свідомість служить лише одним із засобів».

«Ідея щастя, як миру, і ідея спокою, як діяльності, до якої захоплюється душа любов'ю», висловлювалась вперше у християнстві, і висловлювалась притому більше на практиці, ніж у теорії, в якій, навпаки, вона часто перекручувалась». ⁶ Цю християнську ідею, пише педагог, ми беремо, але у формі, незалежно від її догматичного змісту, але вона виводиться із глибокого розуміння душі, її законів. Апелюючи до науки, крім фактичної, ми не знаємо, — підкреслює, — що вона стоїть поза будь-якою релігією, бо опирається на факти, а не на вірування... Історія не може бути історією без викладання історії релігії.

Суспільно-політичні погляди, які неподільні з педагогічними концепціями і ґрунтуються на них, стосуються просвітительства, гуманізму, несумісні з феодально-кріпосницьким устроєм, а тому мають антифеодальний зміст, пропагують широку освіту народних мас, рішуче засуджують темряву і неучтво. У статті «Загальний погляд на виникнення наших народних шкіл», яка була надрукована 1870 року в журналі «Народная школа», уже тоді видатний педагог висловлює своє остаточне переконання, що організація початкової школи повинна бути довірена самому народові, а не бюрократії та верхівці духовенства. Звідси й впливав його висновок: «релігійна освіта сама по собі, а світська — сама по собі». ⁷ Це актуально і в наші дні, коли шкільна справа організовується народною демократичною державою. Положення Ушинського про зв'язок школи з життям, зокрема на орієнтацію школи на інтереси суспільства, народу, лишаються пріоритетними в утвердженні державного суверенітету України.

Проблема рідної мови пронизує ряд праць педагога. У статті «Рідне слово» писав, що мова народу — «кращий, що ніколи не в'яне і вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за границями історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина, в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози — весь

той глибокий, повний думки і почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові до людини, до її іноді суворой батьківщини який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів».⁸ Краще сказати про рідну мову важко. Ці слова, як ніколи, актуально звучать у нас, утверджуючи роль і місце української мови в нашому житті. Рідна мова — чудовий народний педагог, який навчас всьому кращому, чим володіє народ. Поняття рідної мови Ушинський конкретизував у понятті вітчизняної мови, поєднуював її вивчення з розвитком логічного мислення, розумової діяльності дітей. Народний просвітитель полум'яно прагнув, щоб у кожному селі України була народна школа, яку вважав основним видом, навчальних закладів. У такій школі діти повинні навчатись рідною мовою. Земська школа повинна бути основою народної. Сміливо клопотався про переведення школи в рідній Богданці на рідну мову навчання, але попечитель Київської учбової округи цього не дозволив.

Ідеї Ушинського були близькі Лесі Українці, їх високо цінував І. Франко, борючись за народну освіту в Галичині, що була під владою Австро-Угорщини. Визначним послідовником Ушинського був Т. Г. Лубенець (1855—1936) — автор численних педагогічних праць, підручників, читанки для початкової школи. У сучасних читанках для учнів початкових класів використані традиції Ушинського.

Поет П. Г. Тичина свою повагу до К. Д. Ушинського висловив так:

В роки царської сваволі
Він жадав народу волі,
Працював для Батьківщини,
Душу розумів в дитині,
Школу врятував з безодні,
Став безсмертним він сьогодні!

Ім'я К. Д. Ушинського — це ім'я невтомого лицаря педагогіки, класика світової педагогічної думки, українсько-російського, слов'янського просвітителя, народного вчителя. Воно навічно увійшло в скарбницю теорії і практики шкільної освіти.

Література та джерела:

- 1 Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — Київ, 1990. — С. 826.
- 2 Чавдаров С. Х., Даденко М. Ф. // К. Д. Ушинський. — К., 1945.
- 3 Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения в двух томах — М., 1974. — Т. 1. — С. 226.
- 4 Див. Новое об Ушинском. — Ярославль, 1981.
- 5 Ушинский К. Д. // Избранные педагогические сочинения в двух томах. — М., 1974. — Т. 1. — С. 134.
- 6 Там же. — С. 544.
- 7 Там же. — Т. 2. — С. 231—232.
- 8 Там же. Т. 1. — С. 147.